

Az írók, akikből Irodalom lett

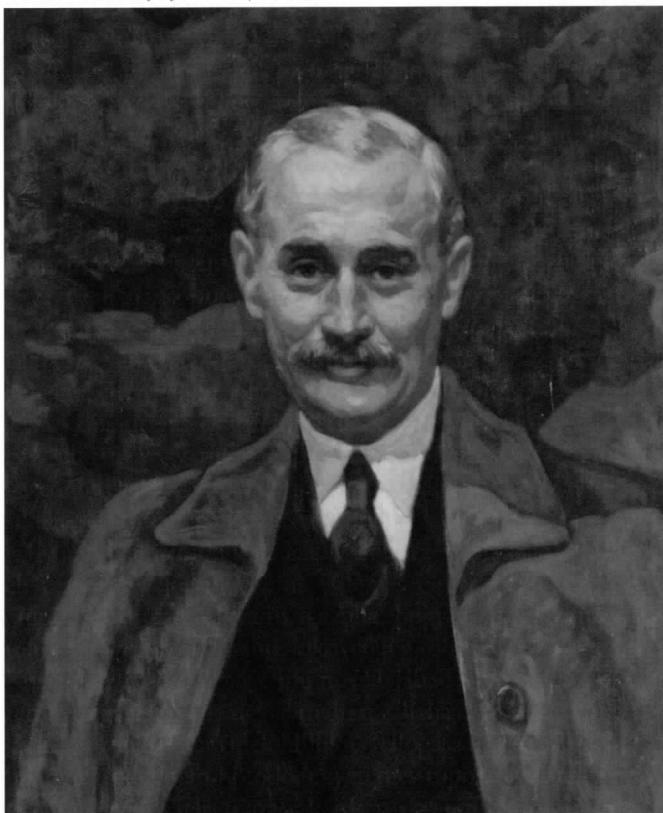
VITÉZ FERENC

„**A** z Irodalmi Kalendárium évek múltán böngészgető tudósok naptára lesz, midőn a méhek, a mostani írók elrajzoltak. Mily érdekesek lesznek ez adatok ötven esztendő múlva!” – írta Krúdy 1918-ban, a *Virradat*-ban megjelent irodalmi naplójegyzetei között. A glosszákritikák, portrék és reflexív hangulatrajzok leporolására valóban több évtizedet kellett várni. Az *Irodalmi kalendárium* lapjait a hasonló című, 1989-es kötetben olvashattuk újra, azok nem szerepeltek az 1974-es *A szobrok megmozdulnak* és a Kozocsa Sándor szerkesztette *Írói arcképek* (1957) két kötetében sem. Kármán Józseftől Kiss József, Ambrus Zoltántól Móricz Zsigmondig több mint félszáz irodalmi alak kelt életre, a közönség viszont az önálló könyvet alkotó *Ady Endre éjszakáival* (1925) és a *Bródy Sándor vagy a nap lovagja* (1927) fejezeteivel méri a portrérajzoló Krúdyt.

Adyról szóló 1925-ös cikkei (*A Disznófejű Nagyúr és költője*; *A költő utolsó karácsonya*; *Vidéki éjszakák lovagja*) már az Ady-regényt előlegezték, melynek több fejezetét a Nyugatban publikálta, az *Ady Endre éjszakái* könyv alakban csak 1947-ben jelent meg (korábban *A szomorú Ady* címmel közölt írást még 1918-ban). A regényként olvasható rendhagyó tárcafűzér a másik kultikus alak megörökítésére is alkalmas keretnek bizonyult. Bródy volt az Ady (Nyugat) előtti új, A Hét köré csoportosuló írónemzedék vezéralakja, s halála (1924) után egyre jobban foglalkoztatta Krúdyt. Jelképpé vált számára, hiszen a régi, letűnt, boldogidős Magyarországot képviselte. „Abból a Magyarországból jött, amelyet nem láthatunk többé viszont, amely Magyarországon éppen olyan életkérdés volt az irodalom ügye, mint akár a mindennapi kenyér. Azaz fontosabb volt az irodalom a kenyérnél is, mert kenyér a jóllakásig jutott mindenkinek: az irodalom a hétköznapi csemegéje volt, amelyet sűrűn kellett fogyasztani, hogy az ember harmóniában maradjon a hangulataival.” Eredetileg a *B. S. öngyilkossága* és *A bécsi kórházban* fejezetekkel ért véget a folytatásokban közölt mű (első regénytervének címe a *B. B. B. vagy a boldog-boldogtalan Bródy* volt). Kéziratban maradt három rész, egy a Színházi Életben jött le, s a Világban 1925-ben közölt *Végző a Rembrandt költőjéhez* című tárcá lett a végső változat befejező része. 1928-ban és '30-ban további három tárcája született Bródyról.

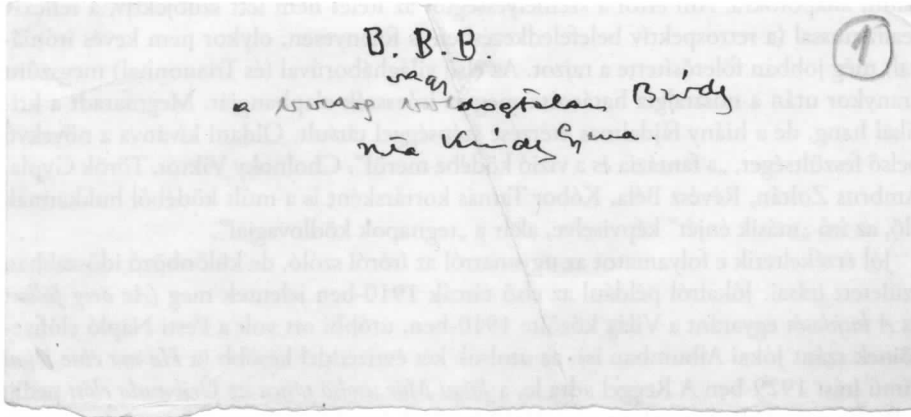
Földidézhetjük még a Petőfiről, Jókairól, Móriczról írott tárcaportrékat, keveset mond azonban Inczédy László neve, aki „költő volt, emberismerettel, lélekbelátással verte meg a sors; a ravaszdi, tisztátalan kezek elől elbújt az egyszerűbb, naivabb, hiszékenyebb asztaltársaságoknál, ahol megtalálta a maga ra-

Gábor Móric: Krúdy Gyula arcképe (PIM)

jongóit, valódi hívőit, a függetlenségi gondolat aszkétáit”. Nem kevésbé „ismeretlen magyar költő” a bujdosó Pongráz Béla, akire csak régimódi bormérők, bánatos budai poharazók emlékeznek, aki Reviczkyvel ült egy asztaltársaságban, írt egy szentimentális könyvet Jézusról, s megunván a gázlámpás mellől nézni a világot, elvándorolt Japánba. A „vendéglők költője” volt Komócsy József; és a regényes élet vezette Benedek Aladár alakjához – az író nagy élvezettel rakosgatta össze a pénzhamisító költő vonásait. Gáspár Imrére azért emlékezünk, mert a Debreczeni Ellenőr szerkesztőjeként ő fedezte föl Krúdyt, és fertőzte meg a redakciók levegőjével.

A Krúdy-íróportré egyúttal önportré is, többnyire irodalmi témájú publicisztikai esszé, ars poetica értékű vallomás. Ezt az önvallomásos jelleget emeli ki Czére Béla is: „az írói portrék ürügyén elsősorban saját ízlését, művészi nézeteit, kötődéseit fogalmazza meg bennük”. Stílusában azonban nem alkalmazkodik hozzájuk, és a témavilág feldolgozása is eredendően a Krúdy-tárgyhoz idomul. Ez a saját arcképre alakító formakív-

sérlet teszi vallomásos értékűvé az írásokat. A szellemi (olykor lelki) kötődés megmarad, de az alany tárgyszerű, „biográfiai” életénél és művénél jobban foglalkoztatta önmaga bennük viszontlátott tükörképe vagy a tükröződés lehetséges formája. Mivel magát is leginkább regényhősként szerette látni, az írókban sem az irodalmat alkotó, hanem az irodalomból megszülető figurát érzékelt. Egy tárcában, portréban életre kelt név Krúdy regényszereplője is lehetne. Ezért merül föl a kérdés, hogy vajon hitelesnek tekinthetjük-e a rajzait.

Adatai többnyire helyesek, az alakrajz pontos a mítoszalkotó túlzás, a ritualizáló stilizálás, az olykor sablonos egyszerűsítés ellenére. Krúdy elsősorban önmagát figyelte, és az önmelegfigyelés eredményeit vetítette ki (vagy vissza) alanyára. Az íróportrék az identitáskonstrukció és azonosságkeresés eszközei voltak számára, akár regényhősei, akik Kemenes Géfin László szerint „az elvagyódás és a túl sokat tudás cselekvésképtelensége között” vergődnek, és az elbeszélő „az ő kínjaikban vájkál szenttelen gyönyörrel, minden alaknál nagyobb s fájdalmasabb tudással”.

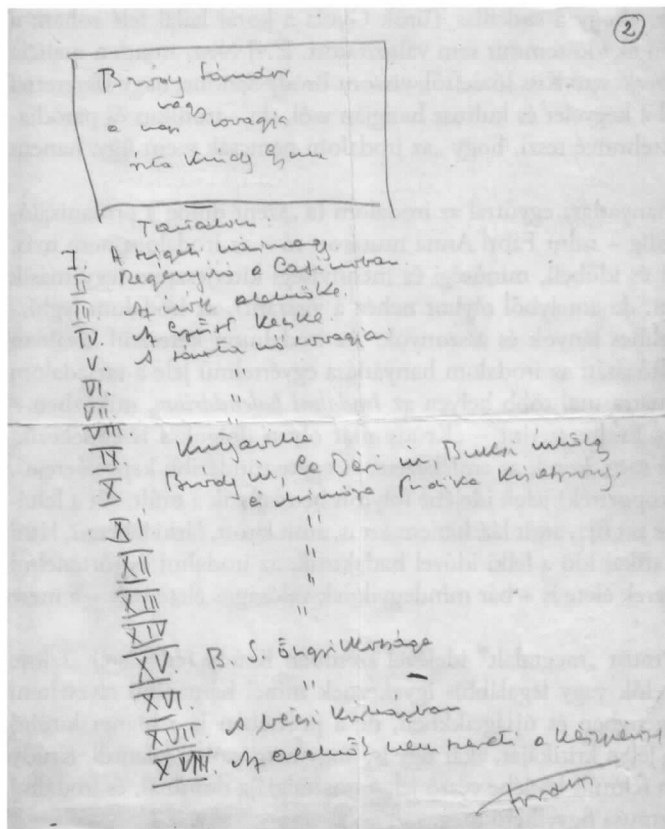
Az irodalomtörténet helyett az irodalom belső életének története izgatta. Az íróportrékat válogató Barta András bámula-

tosnak találta a 19–20. század magyar irodalmáról szerzett ismereteit, engem mégis inkább az a személyesség ragad meg, amellyel átszötte – a lírai miniatűrűtől a kritikai elemzésen át a terjedelmesebb esszéig a műfaj sokárnyalatuságát fölmutató – portréit. Krúdy szinte a portréalany társa volt, még ha évszázad választotta is el tőle. Csak az időnként fölszendülő ironia érzékelteti a távolságot. Modelljét gyakran valamilyen fikcióban állította az olvasó elé. Az általa teremtett, de a „hősre” jellemző szituációba lépett be aztán maga is, érzékeny látatva, mit tesz,

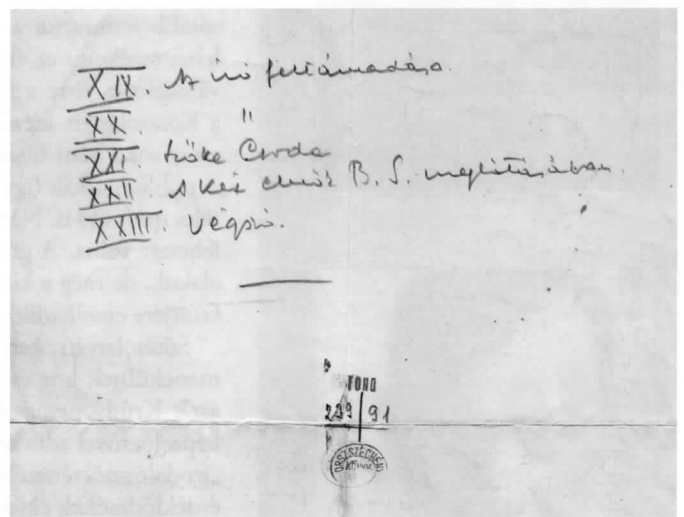
mit érez, mit gondolt, s hogy ez az eszme, amit üzeni akart, miként jelent meg az életben és műben vagy a sorsban.

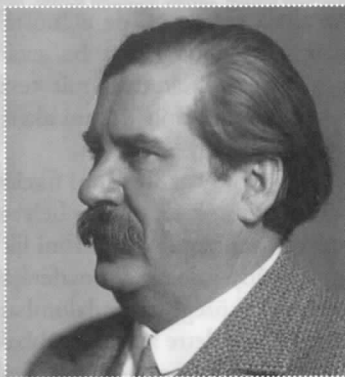
Fabri Anna figyelmeztet rá, hogy Krúdy az irodalmi fikciót nem különítette el más valóságolvasatoktól – a valóság helyett minden csak értelmezés, reflexió volt számára. Az irodalmi fikciót is áthatja az irodalmiasság, a Krúdy-valóság atmoszféráját az irodalom adja meg; természetes életközége az irodalomban való létezés. A portrékban együtt kelnek életre a legnagyobbak és az elfeledett, a korabeli kánonból is kiszorult alakok, ami arra utal, hogy „a nemzeti emlékezet ébresztője és fenntartója, a magyar irodalom a nagyok, a zsenik, valamint a közép- és kisszerűek együttes alkotása”. Itt vannak a kortársak (Ady és Bródy mellett Kosztolányi, Móricz, Osvát Ernő, Szép Ernő, Ambrus Zoltán, Tömörkény, Török Gyula, Hunyady Sándor) és az épp letűnő régi irodalom nagyjai (Jókai, Gyulai Pál, Vajda János, Kiss József, Mikszáth). S megtestesülnek a szellemi és esztétikai, az ideákban élő, az irodalomvalóságban újjáteremtett eszmények is (Kármán, Csokonai, Kisfaludy, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Tompa, Kemény Zsigmond, Arany és Madách).

Krúdy a régi Magyarország két nagyobb időszakát különböztette meg: egy romantikus és egy aranykort. A romantikus idealizmusban (a kiegyezés előtt) a szabadság eszméje („a poézis szent lángja”) által megszépült még a szegénység is, de az aranykorban (a 19. század utolsó negyedében) adatott meg a magyar íróknak, hogy „európai ember módjára éljen”, bekerülve Európa szellemi vérkeringésébe – olvassuk Czére Béla kiemelését. E korszakolást Krúdy elsősorban az íróegzisztencia tükrében végezte el, és később is az írósorsokból következtetett a társa-

Tartalomjegyzék Krúdy Gyula kézírásával (OSZK/Kézirattár)

dalmi állapotokra. Ám ettől a személyességtől az ítélet nem lett szubjektív, a reflexív realizmussal (a retrospektív belefeledkezésben is fölényesen, olykor nem kevés ironiával) még jobban fölerősítette a rajzot. Az első világháborúval (és Trianonnal) megszünt aranykor után a nosztalgia határozta meg az íróesszék alaphangját. Megmaradt a kritikai hang, de a hiány fájdalmas átérzése szépséggel társult. Oldani kívánva a növekvő belső feszültséget, „a fantázia és a vízió ködébe merül”. Cholnoky Viktor, Török Gyula, Ambrus Zoltán, Révész Béla, Kóbor Tamás kortársként is a múlt ködéből bukkannak elő, az író „másik enjét” képviselve, akár a „tegnapok ködlovagjai”.

Jól érzékeltetik e folyamatot az ugyanarról az íróról szóló, de különböző időszakban született írásai. Jókairól például az első tárcák 1910-ben jelentek meg (*Az öreg Jókait* és *A bujdosót* egyaránt a Világ közölte 1910-ben, utóbbi ott volt a Pesti Napló előfizetőinek szánt Jókai Albumban is); az utolsók két évtizeddel később (a *Ha ma élne Jókai* című írást 1929-ben A Reggel adta le, a *Jókai Mór utolsó tánca az Üribanda előtt* pedig a Budapesti Hírlapban jelent meg 1930-ban). A korábbi pátoszt a keserűség váltotta fel, s a szerelem romantikáját siratva a korhangulatokat és társadalmi ideálokat is szembeállította egymással. A *Palotai álmok* (1913) előhangjában arról panaszkodott, hogy már egy „jóravaló leányszöktetésről sem hallani”, s a romantika vége a szerelem végét jelenti. Az *Ifjúság* című (1896-ban *A nyomtatott betű* cím alatt folytatásokban megjelent) regényben tűnt föl először a gondolat, hogy a betű iránti szerelem vetekszik a nők szerelmével. Krúdy számára a szerelem nem a hűségről, inkább a megismerésről, a birtokba vételről szólt (ennek romantikus szimbóluma a lányszöktetés; amikor Várady Zsuzsikát megszőktette, ő is az irodalmat – saját hőseit – utánozta). Ekkor több cikkéből kicsöng a szerelem regényességének elvesztése fölött érzett fájdalom (*Sneider Fáni*, 1913; *Gordonkázás*, 1916; *Nyári fény*, 1917). *Az öreg Jókai* című tárcában is fölbukkant a gondolat, hogy a romantikát és szerelmet a regények tanítják az ifjaknak („A fiatal hölgyek és ifjak a Jókai regényeiből tanulták meg a szerelmi vallomást évtizedeken át.”)

Az Irodalmi kalendáriom írásakor már érzékeltte, hogy a régi Magyarország egyszer s mindenkorra a múlt ködébe vész. Sokat elárul a Magyarországra írt 1922-es cikke, irodalmunk „megszakadását” panaszolva. „Tulajdonképpen mindnyájan kezdők vagyunk az új világban, ebben az ismeretlen, közönyös erdőben, melynek lelkét eddig hiába kerestük.” Krúdy íróportréinak több mint kétharmada 1918 után született. A mesebeli halászokat, a tékozló fiúkat, az elvarázsolts embereket kergette. Önmagát is bennük, nemcsak a régi Magyarországot. Kozocsa szerint Krúdy értékelései kortársainak emberi és művészi jelleméről helytállóak. „Ahogy Ambrus Zoltán markáns arcéle feltűnik az éjszakázó Pest életében, ahogy Cholnoky Viktor aszkéta-tekintete végigsiklik a szerkesztőszobán, vagy ahogy Tömörkény a maga egyszerűségében megjelenik előttünk múzeumi szobácskájában, ahogy a szakállas Török Gyula a korai halál felé rohan; a valóságot láttatja, amelyen az idő semmit sem változtatott. [...] Nem minden malícia nélkül festett képet ad a szerkesztő Kiss Józsefről; viszont Bródy Sándort nagy szeretettel veszi körül.” A nagyokról a kegyelet és kultusz hangján szól, de – ironikus és paródiaszerű utalásokkal – egyértelművé teszi, hogy „az irodalom nemcsak szent ügy, hanem profán praxis is”.

A régi Magyarország hanyatlása egyúttal az irodalom (a „szent dolog”) profanizálódásának időszaka. Ha pedig – mint Fábri Anna mutatott rá – az irodalom nem más, mint az életnek a térbeli és időbeli, minőségi és mennyiségi kiterjesztése (egy másik világ, ahová át lehet járni, de amelyből olykor nehéz a visszaút), az irodalom legbiztosabb fenntartói a szerelmes lányok és asszonyok. Az irodalmon keresztül kiválóan lehet érzékelni az élet változását: az irodalom hanyatlása egyértelmű jele a társadalom válságának. Erre a folyamatra utal több helyen az *Irodalmi kalendáriom*, miközben – a Kosztolányit idéző Illés Endre szerint – „Krúdy már olyan dolgokra is emlékezik, amik soha nem történtek meg, kopik az emlékezete, és egyre tündéribb képzelőereje”. A publicisztikák (így az íróportrék) jelen idejébe folyton betolakszik a múlt, sőt a feltételes múlt idő is. Nemcsak azt írja, amit lát, hanem azt is, amit látott, látni lehetett, látni lehetett volna. A grammatikai idő a lelki idővel hadakozik: az irodalmi és történelmi alakok, de még a kisemberek élete is – bár mindegyiknek valóságos élete volt – a mese szintjére emelkedik.

Sőtér István szerint Proust „megtalált” idejével szemben Krúdy (és hősei) „szinte menekülnek kor és idő elől, vagy legalábbis igyekeznek minél hamarabb elveszíteni azt”. Krúdy nemcsak regényben és újságcikkben, de a portréban is a hiányt kitöltő képzelőerővel adta meg a jelen kritikáját, akár úgy is, hogy nem szólt a jelenről. Krúdy „irodalomtörténetében” a félmúlt ködébe vésző jelen nosztalgiája dominál, és irodalmi érdeklődésének eklekticizmusa figyelhető meg.